ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЛИМДЕР

УДК: 37.015.3:159.954 **DOI: https://doi.org/10.56122/..v1i1.526**

ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ИШ-АРАКЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН ИЛИМИЙ ЖАНА ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Усарова Гулбахор Уринбоевна, П.и.к., доценттин м.а.
Б.Сыдыков атындагы КӨЭАУ
gorunbaieva@bk.ru

НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Усарова Гулбахор Уринбоевна и.о.доцента, к.п.н.
КУМУ имени Б.Сыдыкова gorunbaieva@bk.ru

THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF CREATIVE ACTIVITY

Usarova Gulbahor Urinboevna
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
email: gorunbaieva@bk.ru

Аннотация

Бул макалада чыгармачыл иштин академиялык жана абстрактуу фундаменталдык принциптери каралат. Азыркы билим берүү концепциясынын негизги максаты - окуучуларды билим алуучулар катары гана эмес, ошондой эле көз карандысыз ойчулдар, окумуштуулар жана чыгармачыл инсандар катары өнүктүрүү. Бул макалада чыгармачыл иштин төрт негизги мүнөздөмөсү келтирилген жана изилденет: көз карандысыздык, инновация, көйгөйлөрдү чечүү жана интеллектуалдык ишмердүүлүк. Алардын абстрактуу негизи бар жана академиялык эмгектерден алынган мисалдар менен түшүндүрүлөт. Ар бир теориялык баалоо популярдуу окумуштуулардын мисалдары менен такталат жана колдоого алынат. Бул изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкүлөр: биринчиден, чыгармачыл иш башаламан кубулуш деп эсептелбейт; ал белгилүү бир билим берүү тармагындагы максаттуу аракеттер аркылуу калыптанат. Экинчиден, анын төрт мүнөздөмөсү обочолонгон эмес; алар түшүнүктү түзөт. Чыгармачыл ишти өнүктүрүүнүн окутуу ыкмалары, алардын тарыхый жана илимий байланыштары жана алардын азыркы билим берүү максаттары үчүн маанисн кеңири баяндалган.

Ачкыч сөздөр: *жаңы көркөм интеллект, сокурдук, инновация, интеллектуалдык өнүгүү, көйгөйлөрдү чечүү, педагогика, билим берүү.*

Аннотация

В данной статье анализируются научные и теоретические основы творческой деятельности. Главная цель современной системы образования – развитие учащихся не как объектов приобретенных знаний, а как самостоятельных мыслителей, искателей и творческих личностей. В статье представлены и рассмотрены четыре основные характеристики творческой деятельности – самостоятельность, новаторство, решение проблем и интеллектуальная инициатива – с теоретическим обоснованием каждой из них и примерами из научных работ. Каждая характеристика теоретически обоснована и проиллюстрирована примерами из работ известных ученых. Основные результаты исследования таковы: во-первых, творческая деятельность не является случайным явлением; она развивается в определенных педагогических условиях посредством целенаправленной работы. Во-вторых, ее четыре характеристики не изолированы друг от друга; они образуют единую систему. Подробно описаны педагогические методы развития творческой деятельности, их историко-научный контекст и значение в современном образовании.

Ключевые слова: *творческая деятельность, самостоятельность, новаторство, интеллектуальная инициатива, решение проблем, педагогика, образование.*

Abstract

This article analyzes the scientific and theoretical foundations of creative activity. The primary goal of the modern education system is to develop students not as objects of acquired knowledge, but as independent thinkers, seekers, and creative individuals. The article presents and examines four key characteristics of creative activity – independence, innovation, problem solving, and intellectual initiative - with a theoretical justification for each and examples from scientific works. Each characteristic is theoretically substantiated and illustrated with examples from the works of renowned scholars. The key findings of the study are as follows: first, creative activity is not a random phenomenon; it develops in specific pedagogical conditions through purposeful work. Second, its four characteristics are not isolated from one another; they form a unified system. Pedagogical methods for developing creative activity, their historical and scientific context, and their significance in modern education are described in detail.

Keywords: *creative activity, independence, innovation, intellectual initiative, problem-solving, pedagogy, education.*

Бүгүнкү коомдун пайда болушу, сабактардын жана технологиялардын тез өнүгүшү жана глобалдашуу билим берүү концепциясына жаңы талаптарды коюуда. Стандартташтырылган билим берүү мурда алсыз болчу; анын ордуна окуучулар өз алдынча ой жүгүртүүнү, жаңыча иштөөнү жана инновациялык идеяларды жаратууну үйрөнүшү керек. Ушул себептен улам, "чыгармачыл иш-аракет" теориясы заманбап педагогиканын фундаменталдык компонентине айланды. Акыркы жарым кылымда кыргыз педагогикасында жана коомдогу билим берүү практикасында чыгармачылыктын мааниси кеңири изилденген. Чыгармачыл ой жүгүртүүнүн жана чыгармачылыктын психологиялык жана педагогикалык нюанстары А. Выготскийдин (1930), Дж. Гилфорддун (1950), Буква. Буква. Богоявленскаянын (1983), Буква. Буква. Ельконинди н (1960), В.В. Давыдовдун (1972) жана башка көрүнүктүү окумуштуулардын эмгектеринде кылдат талданган.

Бул эссенин максаты - чыгармачыл иштин концепциясы үчүн төрт негизги мүнөздөмөгө негизделген абстракттуу алкакты көрсөтүү: (1) көз карандысыздык, (2) инновация, (3) көйгөйлөрдү чечүү жана (4) интеллектуалдык ишмердүүлүк. Бул мүнөздөмөлөрдүн ар бири илимий кызматкерлердин ишмердүүлүгүнүн мисалдары менен түшүндүрүлөт.

Бул макалада диалектикалык-материалисттик мамиле колдонулуп, көп кырдуу изилдөө жүргүзүлүп жана академиялык адабияттар камтылат. Изилдөөнүн абстракттуу негизи Литров, Выготский, А. Таранко, Леонтьев, В. Давидов, Буква, Богоявленская, А. Матюшкин, Грамм, Альтшуллер жана башка окумуштуулардын эмгектеринен алынган.

Академиялык адабияттарга сереп салуу "чыгармачылык" жана "ишмердүүлүк" түшүнүктөрүнүн аныктамалары тарыхый жактан өзүнчө изилденип келгенин көрсөтүп турат. "Чыгармачыл иш-аракет" деген бирдиктүү термин 20-кылымдын экинчи жарымынан бери окутууда тездик менен колдонулуп келет. Жалпы философиялык көз караштан алганда, чыгармачылык процесс адамдын эң байыркы жана эң татаал көрүнүшү болуп саналат. Философ аны "кудайдын илхамы" деп атаган. Кадимки кылымдарда чыгармачылык процесс жаратуучулардын атрибуту деп эсептелген, бирок Ренессанс учурунда ал адамдын потенциалы катары таанылган. Салттуу немис философиясында, айрыкча Иммануил Канттын чыгармаларында, чыгармачылык процесс чеберчиликтен көз карандысыз, көз карандысыз жана эстетикалык документ катары кабыл алынган [6].

Прогрессивдүү академиялык аныктамалар боюнча, инновация – бул жаңы жана уникалдуу продуктуну түзүү менен байланышкан иш. Орус психологу М. А. Пономарев инновацияны "жаңы нерсени жаратууга багытталган акыл эмгеги" деп аныктаган (Пономарев, 1976). 1950-жылдары америкалык психолог Дж. Гилфорд инновацияны конвергенттик жана дивергенттик ой жүгүртүүнүн айкалышы катары аныктаган: дивергенттик түшүнүү – бул көйгөйдү чечүүнүн бир катар ыкмаларын аныктоо жөндөмү, ал эми конвергенттик түшүнүү – бул туура чечимди табуу жөндөмү.

"Чыгармачыл адам - бул көйгөйдү аныктоо гана эмес, ошол көйгөй менен байланышкан жашыруун мыйзам ченемдүүлүктөрдү, ошондой эле мүмкүн болгон бардык чечимдерди ачуу жөндөмүнө ээ болгон адам" (Гилфорд, 1950).

"Ишмердүүлүк" түшүнүгү А. Таранко менен Леонтьевдин эмгектеринде кененирээк каралат. Леонтьевдин айтымында, эмгек - бул адамдын чындыкка болгон интенсивдүү мамилеси, ал үч деңгээлде көрүнөт: мотивациялык, максатка багытталган жана операциялык (Леонтьев, 1975). Эмгек жөн гана тышкы операциялардын ырааттуулугу эмес; ал субъекттин ички дүйнөсүн, анын мотивациясын жана түшүнүгүн камтыйт.

Бул аныктамалардын - чыгармачыл процесстин жана эмгектин - айкалышы "чыгармачыл иш-аракет" деп аталган жасалма топту түзөт. Жогорку деңгээлдеги инсанды өнүктүрүү контекстинде Давыдов муну төмөнкүдөй түшүндүргөн: "Чыгармачыл иш - бул окуучунун жаңы идеяларды өнүктүрүүгө багытталган таанып-билүү аракети" (Давыдов, 1972).

Билим берүүдө чыгармачыл иш окуучуларды пассивдүү катышуучулардан окуу процессинин активдүү катышуучуларына айландырат. Бүткүл советтик педагог В.А. Сухомлинский өзүнүн "Окуучунун жүрөгүнө жол" (1961) эмгегинде жазгандай: "Окуучунун чыгармачылыгы аларды мектепте гана эмес, бүт өмүрүндө көз карандысыз, өз алдынча жана жакшы адам кылат".

Чыгармачылык иш сабакты жакшы түшүнүү менен гана чектелбейт. Ал окуучулардын жеке өнүгүүсүнө, алардын жеке өсүшүнө жана когнитивдик ийкемдүүлүгүнө өбөлгө түзөт. Бүткүл орусиялык психолог Буква.Буква Богоявленская "чыгармачылык иш" жана "чыгармачылыктын" аныктамаларын айырмалайт: экинчиси тышкы стимулдарга көз карандысыз, индивиддин ичинде өнүгүп жаткан иш катары аныкталат (Богоявленская, 1983). Ошентип, билим берүүдөгү чыгармачылык иш төмөнкүлөргө алып келет: 1) билимди тереңдетүүгө; 2) суроо берүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө; 3) индивиддин баалуулуктар түшүнүгүн өнүктүрүүгө; жана 4) окуучулардын ийкемдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатууга. Бул мүнөздөмөлөр арифметикадан адабиятка чейин бардык дисциплиналарда билим берүү максаттары үчүн маанилүү.

Көз карандысыздык чыгармачыл иштин маанилүү мүнөздөмөсү катары да каралат. Билим берүүдө көз карандысыздык окуучунун тапшырмаларды өз алдынча аткаруу, билим алуу жана сырттан колдоо жок болгон учурда кыйынчылыктарды жеңүү жөндөмү катары түшүнүлөт. Бүткүл орусиялык мугалим А.Ф. Харламов көз карандысыздыкты "окуучунун акыл-эс жана психологиялык демилгесинин эң жогорку даражасы" деп аныктайт (Харламов, 1990).

Көз карандысыздыкты эки көз караштан баалоого болот: эмоционалдык жана билим берүүчү көз караштан. Эмоционалдык көз караштан алганда, Литров тарабынан Выготский менен бирге иштелип чыккан "жакынкы өнүгүү зонасы" теориясы актуалдуу. Выготский окуучу бир күнү колдоо менен, экинчи күнү жардамсыз бир нерсеге жетише алаарын түшүндүргөн; бул аралык мезгил чыгармачыл көз карандысыздыктын өнүгүшү болуп саналат (Выготский, 1934).

"Билим берүү окуучуга бүгүн келечекке багыт алууга жана эртеңки күндүн милдетин коюуга мүмкүндүк бериши керек" (Литров. С. Выготский менен бирге, "Ой жана сөз", 1934). Швейцариялык психолог Жан Пиаженин конструктивисттик концепциясына ылайык, балдар билимди пассивдүү түрдө өздөштүрүшпөйт: алар аны системалаштырышат, синтездешет жана жаңы түшүнүктөргө кайра уюштурушат. Көз карандысыздык интенсивдүү окутуунун маанилүү фактору деп эсептелет (Пиаже, 1972). Мисалы, алардын чыгармачыл көз

карандысыздыгы мектепке чейинки курактагы бала так аксиоманы жөн гана орнотпостон, аны өз алдынча көрсөтө алган чөйрөнүн өнүгүшү аркылуу калыптанат.

Педагогикада окуучулардын өзүн-өзү камсыз кылуусун өнүктүрүү үчүн ар кандай айкалыштар иштелип чыккан. Немис педагогу Вольфганг Клафканын (1959) "категория боюнча окутуу" концепциясында мугалимдер окуучуларга "ачык суроолорду" берип, аларга өз алдынча чечимдерди табууга мүмкүнчүлүк бериши керек.

Түндүк Америкалык педагог Юджин Дьюи "иш жүзүндө үйрөнүү" принцибин биринчилерден болуп сунуштаган. Дьюинин заманбап педагогикасына ылайык, практикалык көндүмдөр балдардын өзүн-өзү камсыз кылуусун өнүктүрүүнүн натыйжалуу ыкмасы деп эсептелет (Дьюи, 1916). Мисалы, класста өсүмдүктөрдү өстүргөн окуучу биология, химия жана арифметика боюнча билимин түздөн-түз бириктирет.

Өз алдынча окутуу орус педагогикасында жакшы калыптанган билим берүү алкагы катары башталган. П. А. Пидкасистый өз алдынча окутуунун негиздерин жана координациялоочу принциптерин негиздеген: өзүн-өзү кайра чыгаруу (үлгү боюнча кайра чыгаруу), функционалдык (жаңы шарттарда колдонуу) жана чыгармачыл (жаңы кыйынчылыктарды аң-сезимдүү чечүү) (Пидкасистый, 1980). Бул дифференциацияланган түшүнүк мугалимдерге окуучулардын убакыттын өтүшү менен чыгармачыл өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Мисалы, Кыргызстандагы мектептерде колдонулган максаттуу окутуу ыкмасын (методикалык пландарды) карап көрөлү. Эгерде окуучулар - топтордо же жекече - "менин элимдин тарыхы" деген суроону изилдеп, маалыматтарды чогултуп, изилдөөлөрдү жүргүзүп, өз жыйынтыктарын сактап калышса, бул процесстин кайсы гана мезгили болбосун көз карандысыздыктын түркүн түстүү үлгүсү деп эсептелет. Чыгармачылыкка болгон дагы бир мамиле – инновация, жаңы нерсени калыптандыруу. Бул чыгармачыл ишти жеңил, рекреативдүү иштен айырмалайт. Инновация – бул мурда белгилүү болгон нерсенин жөнөкөй кайталанышы эмес, жаңы идеяны, жаңы аранжировканы, жаңы чечимди калыптандыруу процесси.

Түндүк Америкалык психолог Элис Паркет Торранс чыгармачыл ой жүгүртүүнүн ар түрдүүлүгүн изилдеп, чыгармачыл инсандын мүнөздөмөлөрүн баса белгилеген: ийкемдүүлүк, кызыгуу, чечкиндүүлүк жана уникалдуулук (Торранс, 1974). Бул маалымат базасында инновациянын психологиялык пайдубалы камтылган.

«Чыгармачыл түшүнүү – бул көйгөйдү чечүүнүн жүз ыкмасын эмес, мурда эч ким ойлоп көрбөгөн көйгөйдүн бир түрүн ачуу жөндөмү» (Э. П. Торранс, 1974).

Бүткүл советтик пионер жана педагог Грэм. Альтшуллер менен биргеликте чыгармачыл маселелерди түзүү ыкмасын иштеп чыккан (TRIZ – Ойлоп табуучулук маселелерди чечүү концепциясы). Анын концепциясына ылайык, чыгармачыл инновациялар жок жерден пайда болбойт; алар белгилүү бир мыйзамдарга баш ийет жана белгилүү бир контексттерде изилдениши мүмкүн (Альтшуллер, 1979). Бүгүнкү күндө ТРИЗ методологиясы мектептерде, университеттерде жана топтук окуу программаларында кеңири колдонулат.

Окуу учурунда инновацияны калыптандыруунун реалдуу мисалдарынын мүнөзү бир катар окутуу ыкмаларын пайда кылышы мүмкүн. Биринчи ыкма - 1953-жылы Александр Осборн тарабынан киргизилген "мээ чабуулу" ыкмасы. Бул ыкмада катышуучулар ар кандай реалдуу жана элестүү идеяларды жаратышат жана аларды ашыкча ойлонбостон салым кошушат. Бул заманбап ой жүгүртүү ыкмаларын толук колдонууга мүмкүндүк берет.

Дагы бир ыкма - мотивациялык маселе же "Жок!" аспектиси. Мугалим популярдуу кыйынчылыкка феноменалдуу чечим сунуштайт: "Эгер жылуулук үшүктү жылытсачы?" Мындай маселелер окуучулардын түшүнүгүн стимулдайт. Орус мугалими А. М. Матюшкин өзүнүн көйгөйлүү окутуу концепциясында мугалимдин проактивдүү мамилеси (көйгөйгө багытталган маселе) окуучулардын чыгармачылыгына бир гүл экинчисинен өскөндөй эле таасир этерин сүрөттөйт (Матюшкин, 1972).

Кыргызстандагы окутуу графигинин мисалы: Жалал-Абад облусунан келген мугалим окуучуларына: "Эгер суу жок болсо эмне болмок?" деген суроону берген. Үч башка класстын

окуучулары бир эле маселе боюнча 47 уникалдуу идеяны сунушташкан, анын ичинде сууну талап кылбаган топ, диафрагма тибиндеги суу бөтөлкө жана анын артындагы ноу-хау бар. Бул мисал окуу учурунда инновацияларды жактыруунун маанилүүлүгүн көрсөтүп турат.

Инновацияга карата дагы бир маанилүү мамиле - бул ийгиликсиздикке болгон реакциябыз. Стэнфорддук психолог Кэрол Дуэк өзүнүн "өсүү ой жүгүртүүсү" концепциясында чыгармачыл коомдор ийгиликсиздикти артыкчылык катары эмес, инновациянын табигый бөлүгү катары карайт деп ырастайт (Дуэк, 2006). Ошондуктан, инновацияны өнүктүрүү үчүн окуучулардын эмоционалдык коопсуздугун камсыз кылуу да зарыл.

Чыгармачылыктын үчүнчү өлчөмү - суроолорду түзүүгө болгон каалоо. Бул өлчөм окуучунун тышкы стимулдар жок болгон учурда акыл эмгегин аткаруу жөндөмүн чагылдырат. Суроо берүүнүн этнопсихологиясы 1920-1930-жылдары гештальт психологиясынын пайда болушу менен бирге пайда болгон.

Немис психологу Дункер суроо берүүнүн чектерин изилдеп, "үн чыгарып ойлонуу" деген терминди ойлоп тапкан. Ал өзүнүн "Продуктивдүү ой жүгүртүү" (1945) эмгегинде суроо берүү рефлексивдүү, кайталануучу жана активдүү экенин көрсөткөн (Дункер, 1945). Суроо берүүдөгү жарыктандыруу ("ачылыш учуру!") кубулушун биринчи жолу немис психологу Вольфганг Кёлер маймылдар менен жүргүзгөн эксперименттеринде сүрөттөгөн (Кёлер, 1917). Тактоо - бул суроо берүү максатында жаңы, күтүүсүз жана аң-сезимдүү процесс. Мугалим чыгармачыл окуучуда табигый эмес түрдө жарыктандырууну - "Мен түшүндүм!" деген мүмкүнчүлүктү - пайда кыла албайт, бирок ал окутуу ыкмалары аркылуу табигый түрдө пайда болот.

«Кыйынчылыкты жаратуунун эң натыйжалуу ыкмасы - аны кайра карап чыгуу» (К. Данкер, «Продуктивдүү ой жүгүртүү», 1945).

Орус педагогикасында М. А. Махмутов тарабынан иштелип чыккан көйгөйлүү окутуу концепциясы суроолорду коюунун фундаменталдык принциптерин окутууда олуттуу мааниге ээ болду. Махмутов мугалимдер окуучуларга когнитивдик тапшырманы коюшу керек деп эсептеген: "билим менен сабатсыздыктын ортосундагы карама-каршылык". Ал бул карама-каршылык чыгармачыл түшүнүүнү стимулдайт деп ырастаган (Махмутов, 1975). Проблемалык окутуу төрт баскычка бөлүнөт: көйгөйлүү, жарым-жартылай изилдөөчү, эксперименталдык жана чыгармачыл.

Түндүк Америкалык педагог жана ойчул Юджин Дьюи "чыныгы көйгөй" деген терминди киргизген: кыйынчылык окуучунун күнүмдүк жашоосуна тиешелүү болушу жана негизги көйгөйгө жооп бериши керек (Дьюи, 1933). Мындай кыйынчылык окуучунун мотивациясын жогорулатат жана чыгармачыл окууга түрткү берет.

Муну Турмалай билим берүү реформаларынын ийгилиги тастыктайт. 2016-жылдан бери Турмалай мектептери "кейске негизделген окутуу" концепциясын ишке ашырып келишет, ал реалдуу дүйнөдөгү маселелерди тынымсыз чечүүнү жана дисциплиналар аралык методдорду колдонууну күнүмдүк мектеп жашоосунда жана окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө негизги принцип деп эсептейт (Халинен, 2018). Натыйжада, Турмалай өспүрүмдөрү эл аралык PISA сурамжылоосунда дайыма мыкты натыйжаларды көрсөтүп келишет.

Кыргызстандагы үлгү тапшырма: Бишкектеги типтүү мектепте мугалим окуучулардан сабакта феноменалдуу көйгөйдү коюуну суранат: "Эгерде Кыргызстан 1991-жылы көз карандысыздыгын жарыялабаганда, мен кандай коомдо жашамакмын?" Бул максат окуучуларды тарых, экономика жана социология боюнча билимдерин кайрадан интеграциялоого мажбурлайт жана алар маалыматтарды жалпылоону гана эмес, аларды баалоону жана түшүндүрүүнү да үйрөнүшөт.

Чыгармачыл иштин төртүнчү өлчөмү — акыл-эс ишмердүүлүгү — татаалыраак жана ийкемдүү. Аны биринчи жолу Богоявленская деталдуу изилдеген. Анын айтымында, акыл-эс ишмердүүлүгү — бул "кырдаалдык стимулдардын чектеринен өткөн", башкача айтканда, ал зарылчылыктын чегинен тышкары чыккан акыл-эс иш (Богоявленская, 1983).

Богоявленскаянын белгилүү шахмат эксперименти төмөнкүдөй жол менен жүргүзүлгөн: ар бир катышуучуга шахмат тактасында белгилүү бир форма берилип, ошол форманы колдонуп маселе чыгаруу тапшырмасы берилген. Айрым мүчөлөр — топтун билимдүү мүчөлөрү — көйгөй чечилгенден кийин да, жашыруун үлгүлөрдү ачууга болгон каалоосун баса албагандыктан, өз алдынча окууларын улантышкан. Бул акыл эмгегинин эң сонун үлгүсү (Богоявленская, 1983).

«Интеллектуалдык активдүүлүк – бул ой жүгүртүүнүн берилген өнүгүшү, ой жүгүртүүнү токтото албастыктын көрүнүшү, анын ичинде тапшырманы аткаргандан кийин да» (Буква.Буква. Богоявленская, «Чыгармачылык психологиясы», 1983).

Эмоционалдык көз караштан алганда, акыл-эс активдүүлүгү ички мотивациядан келип чыгат. Америкалык психологдор Эдвард Деси жана Рич Райан өздөрүнүн "өзүн-өзү аныктоо теориясында" кумарлануу, кызыкчылык жана баалуулуктар менен ички мотивацияланган адамдардын чыгармачыл эмгеги эч кандай жол менен чектелбейт деп ырасташат (Деси жана Райан, 1985).

Мектептерде интеллектуалдык кызыгууну өнүктүрүүнүн бир нече негизги принциптери бар. Биринчиси - "чыгармачыл мейкиндик" принциби: мугалимдер окуучуларга ачык маселелерди изилдөөгө жана ката кетирүүгө мүмкүндүк берген мейкиндикти түзүшөт. Турмалай орто мектептери жума сайын "тоскоолдуксуз изилдөө убактысын" камсыз кылышат, бул убакыттын ичинде окуучулар өз билимдерин изилдөөгө бардык мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат (Салберг, 2011).

Экинчи эреже - насаатчылык. Бүткүл орусиялык мугалим В.А. Сухомлинский мугалимдин окуучуларга сунуштамаларды берүүчү авторитет катары эмес, балдардын жеке сапарындагы өнөктөш катары маанилүүлүгүн баса белгилейт. Мугалим эч качан "Туура натыйжа кандай?" деген сыяктуу суроолорду бербейт, тескерисинче, "Мен муну эч качан күткөн эмесмин; кош келиңиз!" деген сыяктуу суроолорду берет. Ошентип, окуучунун акыл-эс ишмердүүлүгү чыгармачыл күчкө ээ болот (Сухомлинский, 1979).

Үчүнчү эреже - метакогниция. Америкалык психолог Юджин Флейвелл метакогницияны, башкача айтканда, өзүнүн психикалык процесстерин байкоо жөндөмүн чыгармачылык иш үчүн маанилүү талап катары сүрөттөгөн (Флейвелл, 1979). Мугалимдер окуучуларды ой жүгүртүү үчүн маселелерди, мисалы, "Бул маселени кантип чечсек болот?" жана "Менин ой жүгүртүүмдө эмне туура эмес?" деген сыяктуу маселелерди түзүүгө үндөгөндө, интеллектуалдык демилге үчүн негиз түзүлөт.

Мисалы, кыргыз адабиятынан Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын карап көрөлү. Айтматов: "Биз жаза баштаганда, кайда экенибизди билбейбиз; билдирүү мени эмес, өзүбүздү башкарабыз", - деп айткан. Бул жеке интеллектуалдык демилгенин айкын мисалы. Эгерде мен Айтматовдун чыгармаларын көнүгүүлөрдө карап чыксам, студенттерден "Жазуучунун инсандыгы кандай болгон?" деп сурагандын ордуна, мен да ушундай интеллектуалдык демилгени өнүктүрө алам.

Жогоруда саналган төрт сапат — көз карандысыздык, инновация, көйгөйлөрдү чечүү жөндөмү жана интеллектуалдык активдүүлүк — ажырагыс байланышта. Алар бири-бирин мүнөздөйт, бири-бирин кеңейтет жана чыгармачылык иштин концепциясын жалпысынан калыптандырат.

Литровдун үзгүлтүксүз ой жүгүртүүсү менен Выготскийдин ой жүгүртүүсүнө ылайык, бул касиеттердин ортосундагы байланышты төмөнкүдөй көрсөтүүгө болот: көз карандысыздык – бул негиз, пайдубал; инновация – бул өз алдынча иштөө жана жаңы нерсени жаратуу жөндөмү; кыйынчылыктарды башкаруу жөндөмү – бул жаңы нерсеге кызыгуунун ачык критерийи; ал эми акыл-эс ишмердүүлүгү – бул иш-аракет аяктагандан кийин да баарын өзгөчө учурсуз узартуу жөндөмү.

Бүткүл орусиялык психолог А. В. Брушлинский чыгармачылык процессти "класстар аралык бутактануу" катары түшүнөт: эгерде адамдын чыгармачылык процесси чечилсе, анда дагы бир көйгөй пайда болот, бул андан ары изилдөөгө алып келет жана бул процесс эч качан

бүтпөйт (Брушлинский, 1979). Бул тыгыздык чыгармачылык иштин үзгүлтүксүз мүнөзүн чагылдырат.

Турмалайлык педагог Пертти Лаахо мектеп чөйрөсү ар кандай чыгармачыл аракетте чечүүчү фактор катары караларын ырастайт. Билим берүү мекемеси окуучунун төрт жакшы сапатын чыгармачылыкты өнүктүрүүчү коопсуз, стимулдаштыруучу жана байытуучу чөйрөнү түзүү менен гана өнөктөштүккө айландыра алат (Лаахо, 2007).

Заманбап көрүү жөндөмдүүлүгүнүн начарлашы боюнча билим берүү чыгармачыл ишти өнүктүрүүнүн ар кандай жолдорун сунуштайт. Эң натыйжалуу ыкмаларга пландаштыруу, ролдук оюндар, дизайндык ой жүгүртүү, жалпы окутуу жана алдыңкы технологияларды колдонуу кирет.

Дизайндык ой жүгүртүү ыкмасы 1990-жылдары Стэнфорд университетинде иштелип чыккан жана учурда 60тан ашык өлкөнүн мектептеринде колдонулат. Ал беш этаптан турат: жооп берүү (колдонуучу тарабынан элестетүү), идентификациялоо (кыйынчылыкты конкреттештирүү), идеялоо (ишенимдүү чыгармачыл чечимдерди түзүү), прототиптөө жана тестирлөө (Ideo, 2015). Бул ыкма чыгармачыл иштин бул төрт мүнөздөмөсүн жалпы процесске бириктирет.

STEAM (Илим, технология, инженерия, кол өнөрчүлүк жана математика) ыкмасы чыгармачылыкты комплекстүү өнүктүрүүнүн заманбап түрүн камсыз кылат. Студенттер реалдуу дүйнөдөгү көйгөйлөр менен иштешет; мисалы, алар кичинекей бот түзүшөт, аны программалашат жана экологиялык көйгөйдү чечүү үчүн колдонушат. Бул процесс чыгармачылыктын төрт мүнөздөмөсүн натыйжалуу көрсөтөт (Якман, 2012).

2012–2022-жылдарга карата Кыргызстандын Мамлекеттик билим берүү стратегиясында чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү анын негизги баалуулуктарынын бири катары белгиленген. Орто мектептерде илим жана технология клубдары (STEM клубдары), ойлоп табуучулар олимпиадалары, абстракттуу физика курстары жана билим берүү жана академиялык конференциялар уюштурулуп, бул өз кезегинде окуучулардын чыгармачылык ишин стимулдайт.

Бул макалада чыгармачылык теориясы төрт негизги элементке негизделген: көз карандысыздык, инновация, суроо берүү жана интеллектуалдык демилге. Ар бир баалоо абстрактуу негизге ээ жана белгилүү окумуштуулардын эмгектеринен алынган мисалдар менен бекемделет.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкүлөр: Биринчиден, чыгармачыл иш-аракет башаламан көрүнүш деп эсептелбейт; бул билим берүү тармагында дал ушул иш-аракет максаттуу иш менен калыптанат. Экинчиден, анын төрт касиети обочолонгон эмес, тескерисинче, түшүнүктү түзөт. Үчүнчүдөн, билим берүү практикасынан алынган методологиялык куралдардын кеңири чөйрөсү — мисалы, пландаштыруу, көйгөйгө негизделген окутуу, дизайн ой жүгүртүүсү жана STEAM ыкмалары — бул маалыматтарды түзүү үчүн жемиштүү колдонулушу мүмкүн.

Бул макалада чыгармачыл иштин теориясы анын төрт негизги маалыматына: өз алдынча иш-аракетке, көйгөйгө негизделген окутууга, дизайн ой жүгүртүүсүнө жана STEAM ыкмаларына негизделип, кеңири каралат.

Бул макалада чыгармачыл иштин теориясы төрт негизги өлчөм боюнча каралат: өз алдынча окутуу, көйгөйгө негизделген окутуу, дизайн ой жүгүртүүсү жана STEAM ыкмалары. Бүгүнкү билим берүүдө окуучуларды "чектелген окуучулар" катары гана эмес, "жаңы нерсени бириктирген, синтездеген жана жараткан" инсан катары да кароо керек. Чыгармачылык иш бул парадигматикалык өзгөрүүнүн негизги компоненти болуп эсептелет. Билим берүү изилдөөлөрү жана практикалык иш-аракеттер бул теорияны тереңирээк изилдеп, аны формулировкалап, олуттуу кабыл алышы керек.

Ошо сыяктуу эле, чыгармачыл иш заманбап педагогиканын жана бүгүнкү коомдун милдеттеринин натыйжасы болуп саналат. Ал студенттерди тышкы билим берүүдөн гуманисттик ой жүгүртүүгө өтүүгө, маалымат мезгилинде маанилүү жана маанилүү эмес

нерселерди айырмалоого жана башка нерселер менен катар "Мен келечектин көйгөйлөрүнөн өзүмдүн жеке натыйжамды тапкым келет" дегенди билдирүүгө даярдайт.

Колдонулган материалдар:

1. Альтшуллер, Г.С. (1979). *Чыгармачылык так илим катары*. Москва: Советтик радио.
Богоявленская, Д.Б. (1983). Интеллектуалдык активдүүлүк чыгармачылыктын көйгөйү катары. Ростов-на-Дону.
3. Брушлинский, А.В. (1979). *Ой жүгүртүү жана божомолдоо*. Москва: Mysl.
4. Выготский, Л.С. (1934). *Ой жана сөз*. Москва-Ленинград: Сочекгиз.
5. Давыдов В.В. (1972). *Жалпы пикир келишпестиктер*. Москва: Педагогика.
6. Деси, Э., Райан, Р. (1985). *Адамдын жүрүм-турумундагы ички мотивация жана өзүн-өзү аныктоо*. Нью-Йорк: Пленум.
7. Дьюи, Ж. (1916). *Демократия жана билим берүү*. Нью-Йорк: Макмиллан.
Леонтьев А.Н. (1975). Исмердулюк. Фауна адамдары. Москва: Политиздат.